

Cederfeld de Simonsens forslag fra 1888 til udvidet nadverliturgi

Forord

På efterårsmødet den 24. oktober 1888 i Aarhus Stiftskonvent holdt provst C. Cederfeld de Simonsen (CCS) et foredrag, hvor han forelagde et forslag til udvidet nadverliturgi. Han forestillede sig, at stiftskonventerne i Danmark kunne gå sammen og fremlægge et sådant forslag for Det Kirkelige Raad og foreslå, at det blev autoriseret. Få år forinden, i 1885, var der blevet autoriseret en ny ordning med supplerende prædiketekster på foranledning af tre præstekonventer, så det lå i tiden, at noget sådant godt kunne lade sig gøre. Foredraget blev trykt samme år; forordet er underskrevet i Randers, den 12. november 1888.

C. Cederfeld de Simonsen:

Forslag til en Udvidelse af Nadverliturgien. Et Foredrag paa Aarhus Stiftsconvents Efteraarsmøde den 24. October 1888. Randers: H. F. Mansas Forlag 1888.

Der er flere markante lighedspunkter mellem CCS's forslag til udvidet nadverliturgi og det senere autoriserede nadverritual fra 1912 – og i endnu højere grad med nadverliturgien i højmesseforslaget fra Dansk Kirkesang i 1943 og med nadverbøn C i den nuværende højmesseordning fra 1992. På den anden side er jeg ikke i den senere litteratur stødt på henvisninger til CCS's forslag fra 1888, så jeg ved ikke, om der har været en konkret påvirkning af de senere danske forslag og ordninger – eller om hans forslag mere eller mindre gik i glemmebogen.

Jeg ved ikke – og har ikke undersøgt – om CCS's forslag til udvidet nadverliturgi efterfølgende blev fremsendt til Det Kirkelige Råd, men hvis det blev fremsendt, har det ikke har sat sig spor i det nadverritual, der blev autoriseret i 1895 efter indstilling fra Det Kirkelige Råd. Dette ritual, som fortsat er gyldigt, var kun en sproglig ajourføring af det eksisterende nadverritual fra Kirkeritualet 1685. Selve strukturen og de enkelte led i nadverritualet var uændrede. Og det som Cederfeld de Simonsen foreslog i 1888, var mere vidtgående og meget anderledes.

En hovedsag for CCS var, at nadverliturgien i Danmark skulle indledes med en nadverbøn (præfation), ligesom de eksempelvis lige netop i 1887 havde indført det i Norge. Han skriver selv:

Det vilde derfor være ønskeligt, om vi ogsaa her i Danmark kunde faae vor Altgangsgudstjeneste beriget med denne gamle herlige Takkebøn, som ved sit Stemningsfulde Indhold i høi Grad vilde bidrage til at give Nadvertjenesten hos os et skjønnere og mere festligt Præg, end den nu har. (CCS 1888, s. 18)

En anden hovedsag for CCS var, at helligsangen (sanctus) skulle indgå i nadverliturgien, og at den skulle synges af menigheden. Desuden var det et vigtigt punkt, at »O du Guds Lam« (agnus dei) skulle synges af menigheden efter indstiftelsesordene og inden uddelingen. Vedrørende Fadervor foretrak CCS egentlig, at den fulgte efter indstiftelsesordene, men det var ikke et afgørende punkt for ham, så ifølge hans forslag fastholdes Fadervor på den plads, hvor det havde befundet sig i dansk nadverliturgi siden reformationen, nemlig forud for indstiftelsesordene.

CCS har vanskeligheder med den nadverformaning, som det danske nadverritual blev indledt med. Det er på den ene side en anke mod ritualet, at det indledes med en sådan ufestlig formaning, men på den anden side ønsker han ikke at foreslå den helt fjernet. Hans primære forslag – og det han selv foretrækker – er, at formaningens bliver forandret til en bøn, og at denne bøn bedes fra prædikestolen i forbindelse med kirkebønnen. Denne bøn kommer dermed ikke til at udgøre en del af den egentlige nadverliturgi. Desuden synges salmen efter prædiken imellem bønnen og selve nadverliturgien. Det alternative forslag er, at præsten fremsiger en nyformuleret formaningstale i korbuen (altså ikke fra alteret), og at der derefter synges en nadversalme, inden præsten indleder selve nadverliturgien med nadverbønnen (præfationen).

I CCS's forslag til udvidet nadverliturgi indgår der også noder til præfationen, til helligsangen, til Fadervor, til indstiftelsesordene og til Agnus dei. Disse noder indgår ikke i denne 'udgave' af CCS's forslag.

Efterfølgende 'udgave' af CCS's forslag er en redigeret tekst. Jeg kalder det »Forsøg på en sammenfattende gengivelse af Cederfeld de Simonsens forslag fra 1888 til en udvidelse af nadverliturgien«. Der findes ikke i CCS's trykte version af foredraget et trykkeklart forslag til nadverliturgi. Teksterne i min sammenfatning er dog ordrette og uforandrede gengivelser af tekster i CCS's bog fra 1888. Overskrifterne med fed typografi er for det meste også ordrette gengivelser af CCS's overskrifter. Rubriktekster og angivelser af, hvem der taler eller synger, har jeg sat med kursiv.

I 2018 udgav jeg i internettidsskriftet *Patristik* en artikel, hvor jeg forsøgte at undersøge de oldkirkelige spor i dansk nadverliturgi (»I kor med alle engle«, <https://patristik.dk/Patristik16.pdf>). Jeg konkluderede her, at der i nadverbøn C fra

1992 er tydelige oldkirkelige spor, som især kan spores tilbage til Dansk Kirkesangs forslag fra 1943. Men der er måske også tale om en oldkirkelig inspiration i biskoppernes forslag fra 1910 til en ny nadverliturgi. Det kommer måske til udtryk i følgende citat:

Kravet om Sakramentshandlingernes festlige Karakter samler sig i særlig Grad om den hellige Nadvere. Naar Nadveren er Højdepunktet af Herrens Nærværelse i sin Menighed, maa Tilbedelsen her komme til sit rigeste Udtryk. Derfor har den gamle Kirke her efterladt os en rig Arv, hvis vigtigste Led er Opfordringen *Sursum corda*, Lovsangen *Sanctus, Benedictus* og *Agnus Dei*. Intet af dette er bevaret hos os. Men i Stedet er kommen den Tiltale, hvormed Handlingen indledes, og hvis Indhold ikke lyder som en Indbydelse til Fest, men gaar op i Belæring og Formaning.

(Biskoppernes Forslag 1910, 7)

Biskoppernes formuleringer i 1910 minder ret meget om bemærkninger hos CCS i 1888. Og selv om biskoppernes forslag er noget anderledes end CCS's forslag, kunne det godt se ud til at være inspireret af CCS's forslag.

Da jeg i 2018 skrev artiklen om oldkirkelige spor i dansk nadverliturgi, var jeg ikke opmærksom på Cederfeld de Simonsens forslag. I et bilag aftrykte jeg forskellige andre nadverforslag fra perioden: Georg V. Hansens forslag fra 1895, biskoppernes forslag fra 1910, Peder Severinsens forslag fra 1912, Dansk Kirkesangs forslag fra 1943 og Prøveritualbogens forslag fra 1963 – men altså ikke Cederfeld de Simonsens forslag fra 1888 – og det ser ud til at være en klar mangel.

Selv om Cederfeld de Simonsen omtaler oldkirkelig liturgi, er det dog ikke hans primære inspiration. Den er snarere den tidlige danske reformation fra første halvdel af 1500-tallet, og her nok især den liturgiske tradition i Lund og dens forsøg på at videreføre og omdanne den latinske liturgiske tradition fra senmiddelalderen til en reformeret dansk liturgi. I Palladius' alterbog fra 1556 er der ikke nogen dansk nadverbøn (præfation), men det var der i Vormordsens messehåndbog, Lund 1539.

Holger Villadsen, april 2024

Forsøg på en sammenfattende gengivelse af Cederfeld de Simonsens forslag fra 1888 til en udvidelse af nadverliturgien

1. Bøn fra Prædikestolen i Forbindelse med den øvrige Kirkebøn

Præsten beder:

Velsign dem, der idag ville gaae til Alters. Lad dem komme i Hu, at det Hellige er kun for de Hellige, saa de med rene Hjerter kunne træde frem for dit Naadebord, frigjorte fra al Ondskab og med et oprigtigt Sind. Og lad dem saa ved din eenbaarne Søns Legeme og Blod, som de modtage i Sacramentet, bestyrkes i Troen paa hans Døds Kraft, befæstes i Salighedshaabet og voxe i det Kjærlighedssamfund med ham og hans Menighed, hvori de ved deres Daab bleve delagtige.

(s. 30 og s. 32)

[HV: I et tillæg side 37-38 har CCS et alternativt forslag, hvor præsten – formentlig efter salmen efter prædikenen – holder en formaningstale fra korbuen, efterfulgt af en nadversalme. Se nærmere i de efterfølgende bemærkninger].

2. Psalme efter Prædiken

(s. 32)

3. Præfation [Nadverbøn]

Indledning til Præfationen (tre Antiphonier):

Præsten (for Alteret): Herren være med Eder!

Menigheden: Og med din Aand.

Præsten: Hjerterne opad!

Menigheden: Løfte vi til Herren.

Præsten: Lader os takke Herren, vor Gud!

Menigheden: Det er værdigt og ret.

(s. 13, s. 32-33 og med noder s. 39)

Præsten synger præfationen:

Ja sandelig værdigt og ret, tilbørligt og gavnligt er det,

at vi stedse og altid takke dig,

o hellige Herre, almægtige Fader, evige Gud,

ved Jesum Christum, vor Herre,

ved hvem din Majestæt loves af Englene, tilbedes af Herredømmerne,

frygtes af Magterne, prises af Himlene og alle Himlenes Kræfter

samt de hellige Serapher i eendrægtig Jubel.

Med dem lader ogsaa os forene vore Stemmer og tilbedende sige:

(s. 13-14 og med noder s. 40-41)

Menigheden synger Sanctus:

Hellig, Hellig, Hellig er Gud, vor Herre Zebaoth!

Himlen og Jorden er fuld af din Ære.

Hosianna i det Høie!

Velsignet være den, som kommer i Herrens Navn.

Hosianna i det Høie!

(s. 14, s. 19, s. 29 og med noder s. 42)

4. Fadervor

Præsten synger:

Fader vor, du som er i Himlene,

Helliget vorde dit Navn,

Tilkomme dit Rige,

Ske din Villie som i Himmelen saa og paa Jorden,

Giv os idag vort daglige Brød,

og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere,

Led os ikke udi Fristelse, men frels os fra det Onde.

Thi Riget er dit, og Magten og Æren i Evighed.

Menigheden synger:

Amen.

(s. 33 og med noder s. 42-43)

5. Indstiftelsesordene

Præsten synger:

Vor Herre Jesus Christus, i den Nat der han blev forraadt,

tog han Brødet, takkede og brød det, gav sine Disciple og sagde:

Tager dette hen og æder det, det er mit Legem, som gives for Eder:

Dette gjører til min Ihukommelse.

Ligesaa tog han og Kalken efter Aftensmaaltid, takkede, gav dem og sagde:

Drikker alle deraf, denne er det nye Testamentes Kalk i mit Blod,

som udgydes for Eder til Syndernes Forladelse:

Dette gjører saa ofte som I det drikke, til min Ihukommelse.

(s. 34 og med noder s. 43-44)

6. O du Guds Lam / Agnus dei

Menigheden synger:

Christus du Guds Lam, Du som bar Alverdens Synd,

forbarm dig over os!

Christus du Guds Lam, Du som bar Alverdens Synd,
forbarm dig over os!

Christus du Guds Lam, Du som bar Alverdens Synd,
Giv os din Fred!

Eller:

O du Guds Lam

Med Korsets Skam (Berggren nr. 191)

(s. 34 og med noder s. 45)

Under det sidste Vers af denne Psalme – eller, hvor Orgel høves, under et Postludium efter Psalmen – kunde Altergjæsterne begive sig op i Choret og fordele sig omkring Alteret.

7. Sacramentets Uddeling

(under Psalmesang), afsluttet for hvert Hold med velsignelsesønsket og Fredshilsenen.

(s. 34)

8. Takkepsalme

(Kan eventuelt udelades)

(s. 34-35)

9. Taksigelsescollect

(s. 34)

10. Velsignelsen

(s. 34)

11. Udgangssalme

(s. 34-35)

Nogle opfølgende bemærkninger (HV)

Ad 1: Bøn fra Prædikestolen i Forbindelse med den øvrige Kirkebøn

CCS's primære forslag er, at den hidtidige nadverformaning, der indledte nadverritualet, blev omformet til en bøn og kom til at indgå i kirkebønnen, der bedes fra prædikestolen. Derved adskilles nadverformeningen fra selve nadverritualet og får desuden en noget anden karakter.

Hvis man ønsker at opretholde en egentlig nadverformaning, foreslår CCS, at præsten siger den fra korbuen – formentlig efter salmen efter prædikenen. Og i et tillæg (s. 37-38) foreslår han en revideret tekst, som aftrykkes nedenfor:

Formaningstale i Chordøren

Kjæreste Christi Venner! Forat I ret kunne komme til Guds Bord som værdige Gjæster, saa bør I fremfor Alt mindes, at det Hellige er kun for de Hellige; og derfor maae I rense Eders Hjerter fra al Ondskab og alt Hykleri, forinden I æde af Brødet og drikke af Kalken. Dernæst skulle I komme i Hu, at naar vor Herre Jesus siger: »Dette er mit Legeme, som gives for Eder«, og »dette er mit Blod, som udgydes for Eder til Syndernes Forladelse«, saa lægger han os dermed paa Hjerte, ikke blot at det er hans eget Legeme og hans eget Blod, vi modtage i Sacramentet, men ogsaa, at han skjænker os disse sine Gaver til en Stadfæstelse paa alle vore Synders Forladelse. Og endelig skulle I mindes, at han netop her kalder paa alle dem, som hjertelig længes efter at voxer og styrkes i det Kjærlighedssamfund med ham selv og hans Menighed, hvori de ved deres Daab ere blevne delagtige; thi han har jo sagt: »Hvo som æder mit Kjød og drikker mit Blod, han bliver i mig, og jeg i ham«. Derfor naar I troe disse hans Ord og med et oprigtigt Ønske om at gaae frem i Eders Helliggjørelse nyde Sacramentet, saa skulle I have Velsignelse af denne Eders Altergang. Dertil give Eder Gud Fader sin Naade for sin eenbaarne Søns, vor Herres Jesu Christi Skyld ved sin gode Helligaand. Og derom ville vi nu bede med hverandre i vor Herres Jesu Navn:

– herpaa enten: »Mæt min Sjæl, o Jesu sød« eller en lignende Nadverpsalme, Præfationen, Fadervor og Indstiftelsesordene ...

(s. 30, s. 32, Tillæg, s. 37-38)

Det kunne måske godt se ud til, at CCS's første bøn, som er beregnet til at blive bedt fra prædikestolen, har tjent som en slags inspiration til den nadverbøn, som senere

kom til at indgå i 1912-ritualet: »Opstandne Herre og Frelser!« – især hvis man sammenligner med den oprindelige version i biskoppernes oplæg fra 1910. I det følgende anføres de to bønner i en to-spaltet opstilling:

<p><i>CCS nr. 1: Bøn fra prædikestolen i forbindelse med kirkebønnen</i></p>	<p><i>Biskopperne 1910: Bøn i selve nadverritualet forud for Fadervor</i></p>
<p>Velsign dem, <u>der idag ville gaae til Alters</u>. Lad dem komme i Hu, at det Hellige er kun for de Hellige, saa de <u>med rene Hjerter</u> kunne træde frem for dit Naadebord, <u>frigjorte fra al Ondskab</u> og med et oprigtigt Sind. Og lad dem saa ved din eenbaarne Søns Legeme og Blod, som de modtage i Sacramentet, <u>bestyrkes i Troen</u> paa hans Døds Kraft, <u>befæstes i Salighedshaabet</u> og <u>voxe i det Kjærlighedssamfund</u> med ham og <u>hans Menighed</u>, hvori de ved deres Daab bleve delagtige.</p>	<p>Opstandne Herre og Frelser! Vær selv til stede iblandt os med al din Kærligheds Rigdom. Hjælp os alle til at modtage dig <u>med troende og taknemmelige Hjerter</u>. Og giv dem, <u>der i Dag søge dit Nadverbord</u>, at modtage dit Legeme og Blod til din Ihukommelse og til Syndsforladelsens Fred. <u>Rens dem fra Synd</u>, og <u>styrk dem</u> i det indvortes Menneske, <u>at du maa bo ved Troen</u> i deres Hjerter; gør dem <u>faste i det evige Livs Haab</u>; giv dem at <u>vokse i Kærligheden</u>, for at <u>alle dine troende</u> maa blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen!</p> <p><i>Menigheden synger: Amen.</i></p>

De to bønner er anbragt helt forskelligt i forhold til selve nadverritualet, men der er i begge tilfælde tale om bønner for dem, »der idag ville gaae til Alters«. Jeg har understreget ord, hvor der ser ud til at være et vist sammenfald, og supplerer med en oversigt:

- der idag ville gaae til Alters / der i Dag søge dit Nadverbord
- med rene Hjerter / med troende og taknemmelige Hjerter
- frigjorte fra al Ondskab / Rens dem fra Synd
- bestyrkes i Troen / styrk dem ... at du maa bo ved Troen
- befæstes i Salighedshaabet / gør dem faste i det evige Livs Haab
- voxe i det Kjærlighedssamfund / vokse i Kærligheden
- med ham og hans Menighed / for at alle dine troende maa blive ét i dig

Ad 2: Psalme efter Prædiken

CCS betragter formentlig ikke salmen som en del af selve nadverliturgien. Den må være taget med i oversigten side 32 for at give et klart billede af den liturgiske kontekst. Hvis præsten og menigheden vælger at opretholde en nadverformaning, adskilles formaning fra nadverliturgien, ved at præsten fremsiger den fra korbuen, og ved at den efterfølges af en nadversalme.

Ad 3: Præfation [Nadverbøn]

Det er ikke helt klart for mig, hvorfra CCS har sin tekst. Han beskriver det selv som en oversættelse til dansk af en latinsk tekst. Men – så vidt jeg kan se – skriver han ikke noget sted, hvilken grundtekst han bruger. Han henviser til Schoeberleins »Schatz des liturgischen Chor- und Gemeindegesangs« (Göttingen 1865). Denne henvisning ser ud til primært at vedrøre noderne, men der er formentlig også tekster under noderne.

Der er imidlertid en påfaldende overensstemmelse med Frans Vormordsens »Håndbog om den rette evangeliske Messe« fra 1539, hvor der på blad E 3v ff. er en *Prefatio communis*. Det fremgår af foredraget, at CCS har kendt Vormordsens messehåndbog, så den kunne godt indgå som en del af grundlaget for hans nadverforslag. Det ser ud til, at den tilgrundliggende latinske præfation er den samme. Jeg gengiver i det følgende teksten fra Vormordsens messehåndbog:

Prefatio communis:

[Præsten:] Herren vere med eder.

Responsio: Oc med din aand.

[Præsten:] Opløffter eders hierter.

Responsio: Vi haffue dennem til herren.

[Præsten:] Lader oss tacke herren vor Gud

Responsio: Det er tilbørligt oc retuist.

[Præsten:]

SAndeligen er det tilbørligt oc retuist.

verdigt oc helsomt.

Att vij altiit oc alle steder.

loffue oc tacke dig

hellige herre almegtiste fader oc euige gudt.

Vid Jesum christum vor herre.

Vid huilken din maiestet loffue alle engle.

Tilbede herredømmene oc scelffue veldighedene.

Disligest himlene.
oc saa himlernis kraffter Od dee hellige Seraphim.
vdaff stoor glede dig høgtideligen begaa alle tilhobe.
Met dennem vij bede tillad vore stemmer.
af hiertit i ydmygelig bekekendelse.
att siunge Sanctus.

[Sanctus:]

HELLig Hellig Hellig est du herre gud Sabaot.
himmel och iorden ere opfylte med din ere.
Salig gjør oss vdi det høgeste.
Benedidet vere den som kommer i herrens naffn.
Salig gjør oss vdi det høgeste.

I de danske alterbøger efter 1564 (og før 1688) indgik der nogle latinske festpræfationer med noder. De var beregnet til brug på kirkeårets store festdage: juledag, påskedag, pinsedag og trinitatis søndag. I en stor fodnote (note 1, side 15-16) anfører CCS en dansk oversættelse af alterbøgernes fire latinske festpræfationer. Muligvis indgår det i hans forslag, at der ikke kun skulle være én almindelig præfation, men også nogle præfationer til kirkeårets festdage eller til særlige perioder.

Ad 4: Fadervor

CCS foreslog, at Fadervor opretholdt den samme placering forud for indstiftelsesordene, som den havde haft i dansk liturgi siden reformationstiden. Han foretrak selv en placering efter indstiftelsesordene, men betragtede det ikke som et afgørende punkt.

I et tillæg anfører han noder til Fadervor. De noder han anfører, er en moderne transskription af de noder, som findes i de danske alterbøger fra 1556 og frem til 1688. I Baggers alterbog fra 1688 og de efterfølgende danske alterbøger er der ikke noder til præsten.

Ad 5: Indstiftelsesordene

Som udgangspunkt har CCS ikke til hensigt at foreslå en forandring på dette punkt. Men han anfører i et tillæg noder til indstiftelsesordene, og de noder han anfører, er ikke Wibergs messetoner, som ellers var de mest brugte i Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet. Også her er noderne en moderne version af de noder, som findes i de danske alterbøger fra 1556 og frem til 1688, og som CCS altså foreslår bliver taget i brug igen.

Ad 6: O du Guds Lam / Agnus dei

Det er for CCS et vigtigt punkt i forslaget til udvidet nadverliturgi, at Agnus dei syn- ges efter indstiftelsesordene og inden uddelingen. Han anfører to former: en prosa- form eller salmen »O du Guds Lam«. I et tillæg (s. 45) er der noder til prosaformen.

Ad 7: Sacramentets Uddeling

CCS har ikke til hensigt at foreslå noget nyt på dette punkt. Under uddelingen er der salmesang, og efter hvert hold sluttes med velsignelsesønsket og fredshilsenen. Der er ikke anført nogen tekst i den trykte version af foredraget.

I den seneste forordnede alterbog fra 1882 er uddelingsordene: »Dette er Jesu san- de Legeme« og »Dette er Jesu sande Blod«. Her foreslår CCS ikke noget nyt.

Velsignelsesønsket lyder i alterbogen fra 1882: »Den korsfæstede og gjenopstand- ne Christus Jesus, som nu haver bespiset og skjenket Eder med sit hellige Legeme og Blod, hvormed han haver fyldestgjort for alle Eders Synder, han styrke og opholde Eder derved i en sand Tro til det evige Liv!«

Alterbogen indeholder ikke nogen fredshilsen til sidst. Så når CCS forudsætter en fredshilsen, må det enten være blevet almindelig praksis på den tid, eller det er et punkt, som han foreslår tilføjet. I nadverritualet fra 1895 indgår der til slut en freds- hilsen: »Fred være med eder!«

Ad 8: Takkepsalme

Som udgangspunkt forudsætter CCS, at der er en takkesalme. Men han gør opmærk- som på, at man i nogle af hovedstadskirkerne har udeladt salmen. Og det ser ud til at være det, som CCS foretrækker.

Ad 9: Taksigelsescollect

Der findes ikke nogen tekst i den bogtrykte udgave af CCS's foredrag, så han ser ikke ud til at ville foreslå nogen forandring her.

I alterbogen fra 1882 lyder kollekten: »Vi takke dig, Herre, almægtigste, evige Gud, at du med disse salige Gaver haver os vederkvæget. Nu bede vi din Barmhjer- tighed, at du lader os disse samme Gaver ret bekomme, til vor Troes Styrkelse paa dig, og til en brændende Kjærlighed imellem os selv indbyrdes, for din Søns, Jesu Christi, vor Herres, Skyld! Amen.«

I det autoriserede nadverritual fra 1895 er kollektens tekst blevet revideret, men CCS har ikke i sit forslag foreslået revision af kollektens ordlyd.

Ad 10: Velsignelsen og 11: Udgangssalme

De to afsluttende led i nadvergudstjenesten indgår i CCS's oversigt side 34-35, men der er ikke bemærkninger eller ændringsforslag til de to punkter. De er vel primært taget med for at angive hele den liturgiske kontekst.